

SLAPTOSIOS MOKYKLOS LIETUVOJE XIX A. ANTROJOJE PUSĖJE

R. VĖBRA

Kova prieš nutautinimo priemones švietimo sistemoje už nacionalinę mokyklą (po kovos už lietuvišką spaudą ir nacionalinę bažnyčią) sudaro vieną ryškiausių lietuvių nacionalinio judėjimo puslapių. Todėl istorikams, sprendžiant nacionalinio judėjimo problemą, su šiuo klausimu neišvengiamai tenka susidurti.

Slaptųjų mokyklų istorijos klausimas historiografijoje nėra visai naujas. Apie tai rašė kai kurie buržuaziniai istorikai¹. Buržuazinių autorių dauguma katalikų dvasininkiją laikė kone svarbiausiu kovotoju už nacionalinę mokyklą ir pateikė fragmentiško pobūdžio žinių bei paskirų faktų apie slaptų mokyklų persekiojimą. Išsamesnio apibendrinančio darbo šiuo klausimu nėra.

Tarybiniais metais pasirodė akademinis Lietuvos TSR istorijos leidinys. Jame liečiami patys bendrieji slaptųjų mokyklų klausimai, jos apibūdinamos kaip pasipriešinimo nacionalinės priespaudos politikai forma, atkreipiamas dėmesys į išaugusį jų skaičių XIX a. pabaigoje, įvertinamas „daraktorių“ institutas ir kt.² Šiuo klausimu yra rašę tarybiniai istorikai I. Ariskinas, A. Tyla³, netiesiogiai jį lietė kai kurie kiti autoriai.

Iki šiol nėra darbo, kuriame būtų detaliau išnagrinėtas slaptųjų mokyklų klausimo sprendimas centrinėse caro vyriausybės žinybose, slaptųjų mokyklų atsiradimo priežastys, jų tikslai. Šiame straipsnyje ir bandoma tam tikru laipsniu užpildyti šią spragą.

¹ J. Bagdonas, Iš mūsų kovų ir žygių, I—II, Kaunas, 1930; V. Burkevičius, Iš mūsų kovų dėl Lietuvos mokyklų 1863—1915, Kaunas, 1939; J. Matusas, Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas, Kaunas, 1937; J. Matusas, Kunigų kova su rusų valdžia dėl tikybos ir gimtosios kalbos dėstymo mokykloje.—„Tiesos kelias“, 1930, Nr. 5; Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936; A. Jodziewicz, Z dziejów szkolnictwa polskiego na Litwie.—„Rocznik Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie“, 1915—18, p. 90—105; ir kt.

² Žr. Lietuvos TSR istorija, t. 2. Nuo 1861 iki 1917 metų, Vilnius, 1963, p. 204—206, 225—226.

³ A. Tyla, Slaptasis mokymas Lietuvoje 1862—1906 metais.—Kai kurie Lietuvos TSR pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai. Pranešimų tezės, Vilnius, 1965, p. 23—25; И. Т. Арускин, Школа в Литве в эпоху капитализма. Из истории школы Белоруссии и Литвы.—«Известия Академии педагогических наук РСФСР», вып. 131, Москва, 1964, стр. 189—321.

Rašant straipsnį, daugiausia remtasi archyviniais dokumentais⁴, iki pastarojo meto nepanaudotais istorinėje literatūroje.

— — —

Grupinė vaikų privataus mokymo sistema buvo plačiai paplitusi dar XIX a. pirmojoje pusėje, ypač po to, kai 1841 m. caro vyriausybė leido prie bažnyčių steigti parapines mokyklas. Steigdama šias mokyklas, dvasininkija turėjo tikslą gilinti liaudies religingumą, plėsti katalikų tikybos įtaką, todėl jose daugiausia buvo mokoma tik skaityti ir poterių. Šios mokyklos buvo tiesioginėje dvasininkijos ir bažnyčios tarnų priežiūroje. Savaiame suprantama, kad šioje akcijoje tam tikrą vaidmenį vaidino ir švietėjiškos pažangesnės dvasininkijos tendencijos. Dvasininkijos daugumai mažai rūpėjo lietuvių kalba, todėl tokiose mokyklose dažnai buvo dėstoma lenkiškai, o neretai drauge mokoma ir rusiškos abėcėlės.

Septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje caro vyriausybės politikoje švietimo srityje sustiprėja reakcinės tendencijos. Mokykloms buvo skiriama ypač daug dėmesio, nes jos turėjo formuoti jaunosios kartos visuomenines pozicijas, nuo kurių dideliu laipsniu priklausė Rusijos imperijos viešpataujančiųjų sluoksnių interesai ir politikos sėkmė Lietuvoje. Caro administracijos aukštieji pareigūnai manė, kad mokyklų tikslas skleisti ne „bendrą civilizaciją“, o tarnauti nutautinimo ir stačiatikybės skleidimo tikslams. Šiais tikslais buvo imtasi administracinių priemonių mokyklų tinklui, jų tipams ir mokomojo-auklėjamojo darbo kryptčiai pakeisti. Nuo 1862 m. Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymu buvo pradėtos uždarinėti privačios, tame tarpe ir parapinės mokyklos. Pradėjusi griežtą mokyklų centralizavimo darbą, caro administracija ypač stengėsi plėsti stačiatikių dvasininkų rankose buvusias cerkvinės parapines ir sekmadienio raštingumo mokyklas. Mokytojais į šias mokyklas buvo skiriami daugiausia stačiatikių dvasinių seminarijų auklėtiniai, pakviesti iš Kalugos ir Pskovo gubernijų.

Pagal 1863 m. kovo 23 d. caro patvirtintas liaudies mokyklų laikinąsias taisykles⁵ Vilniaus, Gardino, Minsko, Kauno, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų mokyklose buvo įvestas mokymas rusų kalba. 1864 m. sausio 1 d. generalgubernatorius M. Muravjovas lenkų kalbos vartojimą paskelbė „politinė manifestacija“, todėl buvo uždraustas ne tik jos dėstymas mokyklose, bet ir vadovėliai lenkų kalba, ir už šio potvarkio nesilaikymą įvedė pinigines baudas nuo 100 iki 600 rb⁶. Taigi, „slaptomis mokyklomis“ tuo metu tapo visos privačios mokyklos, atidarytos be caro administracijos žinios, ir lenkų kalba dėstomos mokyklos. Tarp kitko, caro pareigūnai pradžioje tokias mokyklas vadino „nelegaliomis-privačiomis mokyklomis“⁷. 1863 m. kovo 23 d. „Laikinosios taisyklės“ liaudies mokykloms nebuvo taikomos Suvalkų gubernijai. Todėl čia privatus mokymas ilgą laiką nebuvo persekiojamas. Tik XIX a. pabaigoje, kaip rašoma „Ūkininke“, „ir Suvalkų gubernijoje persekioja policija mokinią vaikų namieje“⁸.

⁴ TSRS Centrinio valstybinio istorinio archyvo Leningrade (toliau — CVIAL) Vidaus reikalų ministerijos kanceliarijos fonde (Nr. 1282) bei Lietuvos TSR Centrinio valstybinio istorinio archyvo (toliau — CVIA) Generalgubernatoriaus fonde (Nr. 378) esančia medžiaga. Lietuvos TSR istorijos šaltinių antrame tome esančiais dokumentais (žr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau — LIŠ), t. 2, (1861—1917), Vilnius, 1965) ir kai kuriais kitais šaltiniais.

⁵ ПСЗ, т. XXXVIII, № 39411, СІІ6., 1866.

⁶ CVIAL, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 2.

⁷ Ten pat, l. 1. (Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 m. sausio 26 d. raštas Nr. 54 vidaus reikalų ministrui D. Tolstojui.)

⁸ Maskoliszi prispaudimai.—„Ūkininkas“, 1893, Nr. 1, p. 3.

Geresnė padėtis buvo ir Kuršo gubernijai priklausiusių rajonų. Čia mokymas namuose buvo plačiai paplitęs, ir „Varpas“ rašė, kad „svarbumas naminio mokslo dėl mūsų yra labai didelis, nes neturėdami tikrų tautos — mokslaviečių, tiktai savo namuose galime auginti ir brandinti lietuvių tautą“⁹. Pasirodžiusi periodinė lietuviška spauda plačiai propagavo privatų mokymą, reikalavo, kad, prieš leidžiant vaiką į valstybinę mokyklą, jis būtų namuose išmokomas lietuviškai skaityti, o jei galima ir rašyti.

Kadangi lietuviškos knygos lotyniškais raidėmis, kaip ir mokymas lietuvių kalba mokyklose (išskyrus katekizmą Kauno gubernijos mokyklose) buvo taip pat uždraustas, tai tuo pačiu buvo persekiojamas ne tik privatus kolektyvinis mokymas lietuvių kalba, bet ir visos mokyimo priemonės. Taigi, faktiškai caro valdžia siekė uždrausti privatų kolektyvinį mokymą bet kokia kalba.

Tačiau ne visi generalgubernatoriai šiuo klausimu buvo vienodos nuomonės. Pvz., generalgubernatorius K. Kaufmanas (1865—1866) baudą už privatų kolektyvinį mokymą sumažino iki 75 rb., o E. Baranovas 1868 m. vasario 3 d. potvarkiu Nr. 42 ją visai panaikino (žr. 1886 m. kovo 13 d. Vilniaus generalgubernatoriaus raštą Nr. 420)¹⁰, motyvuodamas, kad tai prieštarauja teisėtumui.

Vis dėlto iki 1872 m. (t. y. iki karo padėties panaikinimo Lietuvoje) piniginės baudos už nelegalų mokymą buvo praktikuojamos. Jomis bausdavo caro administracijos pareigūnai, naudodamiesi karo padėties taisyklių suteiktomis teisėmis. Po 1872 m. administracijos pareigūnai turėjo teisę tiktai pasiūlyti pradėti teisminį tardymą, o bausdavo teismas. Kadangi teismo organai tokias bylas dėl įrodymų stokos, dėl gyventojų pasipriešinimo daugiausia anuliuodavo, tai tuo buvo labai nepatenkinti caro administracijos pareigūnai, kurie skundėsi centrinėms įstaigoms. 1876 m. žandarų šefas tuo klausimu parašė specialų raštą carui, kuriame buvo pranešama apie Šiaurės vakarų krašte egzistuojančias slaptas mokyklas¹¹. Caras įsakė imtis visų reikalingų priemonių¹². Caro administracijos pareigūnai šiuo metu neoficialias privačias mokyklas ima vadinti „slaptomis“, matyt, norėdami įrodyti jų politinį neloyalumą. Vykdydamas caro nurodymą, generalgubernatorius P. Albedinskis (1874—1880) įsakė 1877 m. nustatyti slaptųjų mokyklų skaičių ir baudos priemones, panaudotas nusikaltusiems asmenims¹³. Drauge jis liepė iškviesti visus išaiškintus slaptųjų mokyklų mokytojus ir jų laikytojus ir perspėti, kad, nusikaltimui pasikartojus, jie bus ištremti į Rytų Sibirą¹⁴. Tačiau, kaip nurodoma Vilniaus generalgubernatoriaus 1883 m. sausio 26 d. rašte Nr. 54, šis grasinimas tuo metu nė karto nebuvo įvykdytas¹⁵. Teismo organai panašių prasižengimų nepriskyrė prie politinio pobūdžio ir į teismo atsakomybę patraukti asmenys buvo baudžiami nuo 0,25 rb iki 2 rb.¹⁶, o daugeliu atvejų dėl įrodymų stokos jie būdavo visai išteisinaami. Vilniaus generalgubernatorius buvo priverstas pripažinti, kad 1872—

⁹ Isz Pakurszės.—„Varpas“, 1889, Nr. 7, p. 110.

¹⁰ CVIAL, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 3, 121.

¹¹ Ten pat, l. 4.

¹² Ten pat, l. 5.

¹³ Susidomėjimą slaptomis mokyklomis šiais metais parodo ir 1877 m. gegužės 12 d. Kauno liaudies mokyklų direkcijos direktoriaus pranešimas Vilniaus švietimo apygardos globėjui; jame jis išvardija išaiškintą 21 slaptą mokyklą Kauno gubernijoje (žr. LIŠ, t. II, p. 180—181).

¹⁴ CVIAL, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 5.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat, l. 6.

1882 m. laikotarpyje vietinė administracija ne tik nesugebėjo užkirsti kelio panašioms mokykloms, bet netgi sumažinti jų skaičiaus (žr. 1 lentelę)¹⁷.

1 lentelė

Slaptųjų mokyklų skaičius, išaiškintas 1872—1882 m.
Kauno gubernija

Miestai, apskritys	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	Iš viso
Kaunas	2	1	1	—	—	—	—	3	—	—	—	7
Kauno apskr.	1	4	3	5	—	1	2	1	2	—	—	19
Ukmergė	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Ukmergės apskr.	5	—	2	9	1	—	5	1	—	—	—	23
Zarasų apskr.	—	1	3	4	2	3	—	—	—	—	—	13
Panevėžys	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	3
Panevėžio apskr.	1	3	4	2	—	—	1	12	1	—	—	26
Šiaulių apskr.	3	—	1	1	1	4	—	3	—	—	—	13
Telšių apskr.	1	—	—	—	—	5	—	2	1	—	—	9
Raseiniai	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Raseinių apskr.	—	—	1	—	2	2	1	—	—	1	1	8
Iš viso	13	10	16	21	6	16	10	23	4	1	6	126

Vilniaus gubernija

Vilnius	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	—	3	8
Vilniaus apskr.	4	10	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	25
Švenčionys	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Švenčionių apskr.	—	—	—	—	1	6	4	—	1	—	—	—	12
Trakų apskr.	—	7	—	—	9	18	1	1	1	—	—	6	43
Iš viso	4	17	—	—	10	40	5	2	2	—	—	9	89

Šie duomenys pateikiami Vilniaus generalgubernatoriaus 1883 m. gruodžio 23 d. rašte Nr. 1120, nurodant, kad jie surinkti iš gubernatorių¹⁸. Jame nurodoma, kad iš 126 slaptųjų mokyklų Kauno gubernijoje tik 25 mokyklų organizatoriai buvo nubausti. Apie likusias duomenų nėra. Iš 225 slaptųjų mokyklų visoje Vilniaus gubernijoje nubausta — 63. Kaip matome iš lentelės duomenų, daugiausia mokyklų rasta 1877 m., kada ypač sustiprėjo jų persekiojimas. Iš apskričių didžiausiu slaptųjų mokyklų skaičiumi išsiskiria Trakų, Panevėžio, Vilniaus, Ukmergės, Kauno apskritys. Vėlesniais metais išaiškintų slaptųjų mokyklų skaičius faktiškai nepadidėjo. Pvz., 1890 m. Vilniaus gubernijoje buvo išaiškinta 20 slaptųjų mokyklų, o Kauno gubernijoje — 7, 1895 m. Vilniaus ir Kauno gubernijose po 10, 1900 m. Vilniaus gubernijoje — 26, Kauno gubernijoje — 12¹⁹.

Tarybinio istoriko A. Tylos pateikiamais duomenimis 1884—1906 m. laikotarpyje Vilniaus gubernijoje buvo susektos 107 slaptos mokyklos, o Kauno gubernijoje — 223²⁰. Išėitų, kad 1872—1906 m. laikotarpiu Kau-

¹⁷ Ten pat, l. 56—79, 86—103.

¹⁸ Ten pat, l. 55.

¹⁹ Šie duomenys paimti iš Vilniaus Generalgubernatoriaus politinio skyriaus bylų (žr. CVIA, f. 378, PS, ap. 183, 184, 1890, b. 6, l. 1—27; ap. 193—194, 1895, b. 8, l. 37—95; ap. 203—204, 1900, b. 4, l. 26—85). Tačiau įvairiuose šaltiniuose pateikiami slaptųjų mokyklų išaiškinimo skaičiai yra nevienodi. Pvz., A. Tyla nurodo, kad 1877 m. pradžioje Kauno gubernijoje buvo išaiškintos 25 slaptos mokyklos (žr. A. Tyla, min. veik., p. 24). I. Ariskinas rašo, kad 1898 m. Kauno gubernijoje išaiškintas 71 „neleistino mokymo“ faktas, o Vilniaus gubernijoje — 31. 1899 m. buvo išaiškinti 58 slaptos mokymo atvejai (žr. И. Т. Ари́кин, min. veik., p. 215).

²⁰ A. Tyla, Slaptasis mokymas Lietuvoje 1862—1906 metais.— Kai kurie Lietuvos TSR pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai. Pranešimų tezės, p. 24.

no gubernijoje buvo susektos 349 slaptos mokyklos, o Vilniaus gubernijoje — 332. Savaimė suprantama, šie skaičiai nėra tikslūs ir todėl tegali turėti tik palyginamąją reikšmę.

Kaip matėme iš 1883 m. gruodžio 23 d. generalgubernatoriaus rašto, nemaža dalis asmenų likdavo visai nenubausti. Likusiesiems būdavo uždedamos labai mažos baudos (vėliau paprastai būdavo baudžiami: vaikų tėvai, mokytojas ir namų, kuriuose buvo mokykla, šeimnininkas).

Vilniaus generalgubernatorius rašo, kad dauguma asmenų nubaudžiama pinigėmis bandomis nuo 0,50 iki 1 rb, todėl prašo kiek galima greičiau pakeisti baudų praktiką. Kadangi asmenys už privatų mokymą buvo baudžiami pagal 1049 straipsnį (teismo palatos prokuroro nuomone, ir šis straipsnis buvo taikomas neteisėtai ir, pasiskundus Vyriausybiniam Senatui, tokie asmenys galėjo būti išteisinti), tai Vilniaus generalgubernatorius 1885 m. sausio 25 d. rašte Nr. 114 siūlo 1049 ir 1050 straipsniuose padaryti specialias pataisas, skirtas specialiai Šiaurės vakarų kraštui. Jo nuomone, už mokymą slaptose mokyklose mieste būtina nustatyti baudą 50—200 rb arba nuo 2 savaitių iki 3 mėn. arešto, miesteliuose — 25—100 rb arba 1 savaitę — 1,5 mėn. arešto. Už organizuotos mokyklos atidarymą mieste 100—500 rb, miesteliuose — 50—250 rb arba arešto nuo 1 iki 6 mėn²¹. Tačiau Teisingumo ministerijos departamento įstatymdavystės skyrius 1886 m. birželio 14 d. rašte Nr. 17295²² nurodė, kad, panaikinus karo stovį, generalgubernatoriaus M. Muravjovo įvesti potvarkiai prarado savo galią, o egzistuojantieji įstatymai nei privataus mokymo, nei lenkų kalbos ir panašių dalykų nedraudžia, todėl dabartiniu metu nėra galimybių tai uždrausti, o reikia ruošti naują įstatymą.

Kol vyko susirašinėjimas naujo įstatymo klausimu, Vidaus reikalų ministras dar 1882 m. rugsėjo 6 d. rašte Nr. 2436 Vilniaus generalgubernatoriui E. Totlebeniui nedviprasmiškai nurodė, kad karo padėties priemonės Šiaurės vakarų krašte nustatyta tvarka niekuomet nebuvo panaikintos ir jas reikia laikyti galiojančiomis²³. Todėl administracija turi visas teises bausti asmenis, prasižengusius nustatytiems reikalavimams, nors kitose Rusijos gubernijose privatus kolektyvinis mokymas nebuvo persekiojamas. Tai sudarė kuo palankiausias sąlygas vietinei administracijai savavaliauti. Šia teise caro pareigūnai per visą XIX a. antrąją pusę kuo plačiausiai ir naudojosi. Vidaus reikalų ministro pasiūlymą naudotis karo stovio teisėmis palaikė ir liaudies švietimo ministras, kuris 1887 m. lapkričio 27 d. rašte Nr. 16740 aiškumo dėlei pasiūlė įvesti laikinąsias taisykles²⁴:

1. Už bet kokios privačios mokyklos laikymą ir mokymą joje 25—300 rb pabauda.
2. Dvarininkai ir dvasininkai už privačių mokyklų steigimą baudžiami 100—300 rb.
3. Įvairios draugijos — 200 rb.
4. Piniginės baudos gali būti pakeistos areštu.
5. Bylas už privačių mokyklų steigimą ir mokymą jose kelia liaudies mokyklų direkcija su vietinės policijos pagalba.

Vidaus reikalų ministras, surinkęs visą medžiagą šiuo klausimu, 1891 m. gruodžio 31 d. pateikė ją svarstyti Ministrų komitetui²⁵. 1892 m. sausio 11 d. caras susipažino su Ministrų komiteto žurnalu. 1892 m.

²¹ CVIAL, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 108—113.

²² Ten pat, l. 147—152.

²³ Ten pat, l. 172—173, 177—182.

²⁴ Ten pat, l. 198—202.

²⁵ Ten pat, l. 295.

balandžio 3 d. caras ant laikinųjų taisyklių projekto užrašė „Быть по сему“ (žr. 1892 m. kovo 24 d. ir balandžio 8 d. Ministrų komiteto žurnalas, išrašas Nr. 818)²⁶. Taip buvo išleistas caro įsakas Vyriausybiniam senatui. Patvirtintos taisyklės ir tapo vadinamosiomis 1892 m. balandžio 3 d. laikinosiomis taisyklėmis. Laikinosios taisyklės uždraudė bet kokias mokyklas, veikiančias be vyriausybės leidimo, numatydamas piniginę baudą iki 300 rb arba areštą ligi trijų mėnesių. Baudas skirti teisę turėjo generalgubernatorius ir t. t.²⁷ Šios taisyklės buvo taikomos ir kolektyviniam tikybos mokymui bažnyčiose²⁸.

Vilniaus generalgubernatorius prie šių taisyklių paruošė priedą, pagal kurio pirmąjį paragrafą į atsakomybę nebuvo traukiami tie šeimų nariai, kurie mokė savo vaikus ir gyveno drauge su jais²⁹.

Balandžio 3 d. taisyklės 1900 m. gegužės 26 d. caro įsaku buvo pritaikytos ir Lenkijos karalystės gubernijoms³⁰.

Liaudies švietimo ministras laikinųjų taisyklių priėmimo proga 1894 m. liepos 9 d. rašte Nr. 13362 Vilniaus švietimo apygardos globėjui rašė, kad pagrindinis jų tikslas — slapto mokymo panaikinimas ir jaunomenės nutautinimo sustiprinimas³¹.

Tik 1905 m. revoliucijos paveikta caro vyriausybė buvo priversta 1905 m. gegužės 1 d. įsaku senatui devyniose vakarinėse gubernijose, jų tarpe Kauno ir Vilniaus, leisti dėstyti lietuvių ir lenkų kalbas pradinėse dviklasėse ir miesto mokyklose, taip pat vidurinėse mokyklose, kuriose daugumą moksleivių sudarė lietuviai arba lenkai³². Galų gale 1906 m. rugpiučio 24 d. caro vyriausybė panaikino ir 1892 m. balandžio 3 d. taisykles, draudusias slaptą mokymą vakarinėse gubernijose bei Lenkijos karalystėje³³.

Tokia slaptų mokyklų draudimo ir šio klausimo sprendimo vyriausybiniuose sferose istorija.

Kalbant apie slaptąsias mokyklas, dėsningsi iškyla klausimas — kokios buvo jų atsiradimo priežastys, kokie faktoriai nulėmė jų egzistavimą?

Pirmiausia reikia pastebėti, kad „daraktorių“, t. y. privačių mokytojų institutas, kaip buvo minėta, veikė jau XIX a. pirmojoje pusėje ir jo paslaugomis naudojosi toliau nuo mokyklų buvusių kaimų valstiečiai savo vaikams mokyti.

Po 1863—64 m. sukilimo prie slaptųjų mokyklų kategorijos, matyt, buvo priskirta gana įvairaus pobūdžio ir paskirties grupinis privatus mokymas namuose: vienu atveju tai buvo tam tikru laipsniu išlikusios kai kurios parapiinės mokyklos, neretai skirtos tikybos ir katekizmo mokymui, už kurias didelę propagandą varė ir M. Valančius; oficialiai uždarius privačias mokyklas, dalį mokytojų užsiimti grupiniu mokymu vertė pragyvenimo būtinybė; ėmus persekioti lenkų kalbą, jos buvo pradėta mokyti namie; kadangi poterių ir katekizmo mokymas bažnyčiose buvo draudžiamas, tai dvasininkija tą darbą atlikti pavesdavo daktaroms ar kitiems asmenims privačiuose namuose; mažiau pasiturintieji valstiečiai materialiniais sumetimais kolektyviai samdydavo „daraktorių“, norėdami pamokyti savo vaikus elementaraus raštingumo,

²⁶ Ten pat, l. 296—297.

²⁷ Зг. ПСЗ, Собрание третье, т. XII, СПб., 1895, № 8486; taip pat LIŠ, t. II, p. 233.

²⁸ CVIAL, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 297—304.

²⁹ CVIA, f. 378, P. S., ap. 203—204, 1900, b. 4, l. 40.

³⁰ CVIAL, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 325.

³¹ CVIA, f. 378, P. S., ap. 193—194, 1895, b. 8, l. 114.

³² ПСЗ, т. XXV, СПб., 1908, № 26162.

³³ ПСЗ, т. XXVI, СПб., 1909, № 28266.

nes valstybinių mokyklų tinklas buvo retas ir mokymasis jose buvo susijęs su nemažomis išlaidomis; turtingieji valstiečiai specialiai samdydavo daugiau išsilavinusius asmenis, kad jų vaikai galėtų įstoti į gimnaziją, nes mokymo lygis, ypač cerkvinėse-parapinėse mokyklose dažniausiai buvo gana žemas; turtinio, tikiybinio, luominio ir politinio pobūdžio diskriminacija, vykdyta caro administracijos pareigūnų; ir panašios priežastys. Taigi, griebtis privataus kolektyvinio mokymo vietinius gyventojus, kaip matėme, vertė objektyviai susiklosčiusios aplinkybės.

Kita vertus, privačių mokyklų sistemą gimdė ir subjektyvūs veiksniai: pirmaisiais dešimtmečiais po sukilimo tokių mokyklų skaičius išaugdavo ypač ten, kur aktyvią propagandą vykdė katalikų dvasininkija ir kur stačiatikių šventikai ir cerkviinių parapinių mokyklų mokytojai per daug uoliai pradėdavo skleisti stačiatikybę. Paskutiniais XIX a. dešimtmečiais, išaugus nacionaliniam judėjimui, pasaulietinės inteligentijos vykdytos propagandos įtakoje privačios mokyklos daugiausia jau sąmoningai buvo kovos už nacionalinę mokyklą išraiška. Šios mokyklos jau buvo tautinio-politinio pobūdžio ir joms slaptųjų mokyklų pavadinimas tinka jau ir politine prasme.

XIX a. antrojoje pusėje slaptųjų mokyklų Lietuvoje, aišku, negalima traktuoti kaip vien lietuviškų. Dažniausiai tokios mokyklos skirstydavosi pagal tikiybinių požymi (tai dar kartą įrodo, kad panašios mokyklos neretai turėjo tikiybos ir katekizmo mokymo tikslą): katalikų, sentikių, liuteronų, judėjų, o kai kuriais atvejais net stačiatikių. J. Matusas rašo, kad dėl caro administracijos pareigūnų uolumo į slaptų mokyklų skaičių kartais patekdavo ir kaime stačiatikių šventikų įsteigtos raštingumo mokyklos³⁴. Slapta mokykla buvo laikoma net muzikos ar svetimos kalbos mokymas. Lietuviai valstiečiai, feodalinių tradicijų stumiami, slaptose mokyklose, be lietuvių kalbos, neretai vertė savo vaikus mokytis lenkų kalbos. Rusų kalbos buvo mokomasi praktiniais sumetimais, nes be jos neįmanoma buvo apsieiti valstybinėse įstaigose, buvo gaunamos lengvatos kariuomenėje.

Nors dalyje slaptųjų mokyklų mokėsi ne tik lietuvių, bet ir lenkų bei žydų vaikai, tačiau daugumą jų, kaip rodo archyviniai duomenys, sudarė lietuviškos slaptosios mokyklos. Čia ypač reikia turėti galvoje, kad trūkstant lietuviškų elementorių, valstiečių vaikai dažnai būdavo mokomi lietuviškos abėcėlės ir šiek tiek skaityti iš lenkiškų elementorių arba maldaknygių³⁵.

Iš pateiktos medžiagos matome, kad caro vyriausybė į mokyklas žiūrėjo kaip į gyvybingai svarbų vidaus politikos klausimą, nuo kurio didelė dalimi turėjo priklausyti esminių jos uždavinių likimas. Šiuo klausimu ypač susirūpinama septintajame dešimtmetyje. Po to reakcingos tendencijos sustiprėja aštuntojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir ypač po antrosios revoliucinės situacijos. Politinė akcija prieš privatų kolektyvinį mokymą užsibaigia laikinųjų taisyklių priėmimu 1892 m. balandžio 3 d.

Uždraudus spaudą, caro vyriausybės vykdyta politika švietimo atžvilgiu buvo sritis, kuri plačiausiai palietė besiformuojančios lietuvių buržuazinės nacijos interesus, todėl kėlė nuolat stiprėjančią pasipriešinimą ir tiesioginę kovą. Lietuvoje vystėsi privati mokymo sistema. To meto sąlygomis paplitusi grupinė privataus mokymo sistema, savo šaknimis siekianti XIX a. pirmąją pusę, vietinės administracijos politiniais sumetimais ir buvo pavadinta „slaptomis mokyklomis“.

³⁴ J. Matusas, *Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas*, Kaunas, 1927, p. 129–131.

³⁵ CVIAL, f. 776, ap. 20, b. 125, l. 15 (1880 m. spalio 30 d. P. Vileišio laiškas).

Tačiau visos caro administracijos pareigūnų priemonės neatnešė lauktų rezultatų. Tai parodė 1897 m. gyventojų surašymo duomenys. Pagal juos Kauno gubernijos gyventojų raštingumas siekė 53%, Suvalkų — 54%. Kauno gubernijoje 97,29% visų raštingųjų sudarė asmenys be jokio specialaus išsilavinimo, t. y. tik moką skaityti (dauguma ir rašyti). Tai buvo privačios mokymo sistemos rezultatas.

Tai įrodo, kad Lietuvoje švietimas plito be caro vyriausybės žinios ir prieš jos valią.

Slaptųjų mokyklų skaičius, aišku, buvo žymiai didesnis, negu caro administracijos pareigūnai išaiškino.

Visa tai rodo caro vyriausybės asimiliacinių siekių ir represinių priemonių neveiksmingumą. Realiau vertinusieji susidariusią padėtį caro valdininkai XIX a. pabaigoje ėmė kritikuoti grubiausias represines priemones, siūlė veikti daugiau pedagoginiais metodais, tuo pačiu išven-giant nepageidautiną caro vyriausybei tokio nelegalaus mokymo pasek-mių, nors politikos esmė nuo to, aišku, nė kiek nesikeitė.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko universitetas
Lietuvos TSR istorijos katedra

Įteikta
1967 m. vasario mėn.

ТАЙНЫЕ ШКОЛЫ В ЛИТВЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

Р. ВЕБРА

Резюме

Борьба за национальную школу наряду с борьбой за литовскую печать, национальную церковь составляет одну из самых ярких страниц в истории литовского национального движения.

До настоящего времени нет работы, в которой более подробно были бы проанализированы позиции царской власти по отношению к частному обучению в Литве, причины появления тайных школ.

Данная статья написана на основании новых архивных материалов, найденных в Центральном государственном историческом архиве СССР в Ленинграде.

Еще в первой половине XIX в. в Литве была широко развита система частного обучения.

В первой половине шестидесятых годов в результате усиления реакции царская администрация проводит строгую централизацию системы просвещения. Принимаются законы, запрещающие частные учебные заведения, а в оставшихся школах вводится обучение на русском языке.

Царская администрация называла групповое частное обучение «тайными школами» и до снятия военного положения, т. е. до 1872 г., боролась с ними.

После снятия военного положения чиновникам царской администрации остается лишь право ходатайства перед судебными органами о возбуждении судебного дела.

Судебные органы не относили эти дела к категории дел политического характера и в большинстве случаев привлекаемые к ответственности лица подвергались наказанию штрафом от 0,25 до 2 рублей или вовсе оправдывались.

В статье имеется таблица, показывающая, сколько тайных школ было обнаружено чиновниками царской администрации в 1872—

1882 г. в Ковенской губернии и литовских уездах Виленской губернии. Из 126 тайных школ Ковенской губернии наказанию подверглись только 25 и Виленской губернии из 225 — 63. Количество тайных школ с каждым годом не уменьшалось, а росло.

Такое положение тревожило царских чиновников. И начиная с 1877 г. между администрацией Северо-западного края и Центральными ведомствами Российской империи шла большая переписка по этому поводу.

Она закончилась тем, что по требованию администрации Северо-западного края 3 апреля 1892 г. были приняты «Временные правила», запрещавшие частное обучение и установившие меры наказания.

По сравнению с Ковенской и Виленской губерниями в лучшем положении находилась Сувалкская губерния, ибо здесь Временные правила от 3 апреля 1892 г. начали применять только с 26 мая 1900 г.

В статье некоторое место отводится выяснению причин существования системы частного группового обучения, показывается, что тайные школы открывались по самым различным мотивам.

Среди тайных школ наряду с литовскими имелись польские, еврейские и даже русские.

Преследование тайных школ своей цели не достигло. Данные переписи населения 1897 г. показывают, что литовское население получало элементарную грамотность именно в тайных школах.
